

Becsei Attila

„ELVENNI A TERMÉSZETTŐL AZT, AMIT AKARUNK”

Borvendég Zsuzsanna – Palasik Mária: *Vadhajtások. A sztálini természetelakítási terv átültetése Magyarországon 1948–1956.* Napvilág, Budapest, 2015, 227 oldal, 3500 Ft

A Rákosi-korszak egyik legmeghatározóbb eleme az erőltetett iparosítás volt. Ennek kapcsán gyakran eszünkbe jut Sztálinváros, Kazincbarcika vagy az ötvenes években gombamód szaporodó gyárak és erőművek sora. Ha pedig a mezőgazdaságra gondolunk, a téészesítés után biztosan sokaknak beugrik a gyapot és a citrusfélék meghonosításának erőltetése. Ezidáig nem született azonban olyan munka, amely mélyebben vizsgálta volna a sztálini természetátalakító vállalkozásokat Magyarországon. A politika, a gazdasági adatok és az emberek kommunizmus alatti szenvedéstörténete után, most az egész esemény sor egy másik alanyát: a természetet helyezi előtérbe a könyv.

A bevezetőben a szerzők Bacsó Péter *A tanú* című filmjét említik a groteszk és a valóság kapcsán, ezért én is *A tanú* egy klasszikus sorával kezdem ismertetőmet: „Akkor még nem sejtettem...” A „magyar narancs” félresikerült történetét is felidéző legendás alkotás ebből a szempontból is plasztikusan jellemzi az '50-es évek bizarr világát. Nos, nem sejtettem, hogy egy valóságos Micsurin-kertet gondozok, amikor tízévesen, akárcsak a többi gyerek, igyekeztem a citrommagokból saját citromfát ültetni. Hiába tudtam, hogy a citrom déligyümölcs, és nem véletlen, hogy nem láttam egy kertben sem citromfát, azért csak megpróbáltam. Ha másnak nem, nekem sikerülni fog – gondoltam. A kezdeti zsenge hajtásokat leszámítva a kísérlet kudarccal zárult. Ezzel a voluntarizmussal károkat senkinek és semmiben nem okoztam.

Ugyanezt nem lehet elmondani azonban azokról a természetet leigázó törekvésekről, melyek az első ipari forradalomtól kezdve egészen napjainkig éreztetik negatív hatásukat. Számos történelmi példát fel lehet hozni nagyszabású természetromboló akciókra, a Vadnyugat romantikusnak hitt meghódításától kezdve egészen a kínai Három-szurdok-gát megépítéséig. Ám ahogyan a szerzők rámutatnak, a legnagyobb területen végrehajtott, államilag vezényelt és finanszírozott, rendkívül agresszív természetátalakítási programot a sztálini Szovjetunió valósította meg. A szocialista ember akadályt nem ismerő felsőbbrendűségének hangoztatása fontos elem volt Sztálin természetátalakításra vonatkozó retorikájában. Ez volt a nélkülözhetetlen ideológia ahhoz, hogy az általa megfogalmazott 50–100 éves gazdasági hátrányát a Szovjetunió tíz év alatt ledolgozza a Nyugattal szemben.

E voluntarizmus miatt készült el számos csatorna, víztározó, erőmű és gyárváros, például többek között a 227 kilométeres Fehér-tenger–Balti-tenger-csatorna is, amelynek munkálatai közben derült ki: 37 kilométeres szakaszán gránitból kell kivájni a csatorna medrét. A csatorna húsz hónap alatt elkészült, bár tengerjáró hajók számára alkal-

matlannak bizonyult. Ez a vállalkozás tökéletesen példázza az ipari célú infrastrukturális szovjet beruházások hasztalan grandiózusságát. A monumentális beruházások forgatókönyve mindig ugyanaz volt: szembeszállnak egy természeti akadállyal, megfeszített munkával legyőzik azt, ezzel ideológiailag megnyerve egy-egy „csatát” a természet ellen.

Ezeket a csatákat Magyarországon is megvívta a tiszalöki duzzasztómű és a Keleti-főcsatorna megépítésével, akárcsak a semmiből felépített gyárvárosokkal. Fontos megjegyezni, hogy ezek a gyárvárosok nem csupán a gazdasági mutatókat, de az adott tájat is jelentősen megváltoztatták. Így a természetes és évszázadokon át tartó városfejlődést mesterségesen pár évre redukálták. Ahol addig parasztházak és szántóföldek igazodtak a természeti környezethez, ott ezt követően hatalmas gyárépületek, emeletes házak és magas kémények csúfították a tájat, szennyezték a környezetet. A hatalom pedig minderre büszke is volt: „Magyarország köröskörül füstölög, gyárak, kohók, gépek zaja dübörög” – szölt egy korabeli mozgalmi dal.

A történelem számos példát szolgáltatott már az iparosítás miatt pusztuló természeti táj problémájára. Sok esetben inkább erkölcsi kérdés, hogy lehet-e a természet rovására, de az ember javára átformálni a tájat. A válasz talán ennek mértékében keresendő. Való igaz például, hogy a Rákosit jóval megelőző, csaknem egy évszázadon át tartó Tisza-szabályozás jelentősen átalakította a vidék vízháztartását, mégis óriási infrastrukturális és gazdasági haszonnal járt. Ráadásul olyan lassan ment végbe, hogy mind az embernek, mind a természetnek volt ideje igazodni hozzá.

Az eddig említett kommunista beruházások hátterében a komoly tévedések és gyakran súlyos környezetkárosító hatások mellett többnyire mégiscsak felfedezhető valamiféle racionalitás: nyersanyag mellé telepített feldolgozóüzemek, rövidebb szállítási útvonalak, a lakosság munkához juttatása. Kevésbé mondható ez el a továbbiakban ismertetett, szembetűnően irracionális mezőgazdasági vállalkozásokról, amelyek a könnyű leghosszabb fejezetét teszik ki.

A II. világháború utáni éhínségek komoly kihívás elé állították a Szovjetuniót. A legfőbb mezőgazdasági kérdésekre kezdetben a megszokott voluntarista szemléletű válaszok születtek: ha száraz keleti szelek fújnak, akkor azt a szelet hatalmas erdőkkel kell feltartóztatni (innen eredt a magyar erdősítési mozgalom is). Később azonban, 1948-tól egy új hullám adott lendületet a további mezőgazdasági vállalkozásoknak: az addigi tudományos eredményeket cáfoló, intézményesített sztálinista áltudományosság. Ennek legnevesebb szovjet képviselője Trofim Gyenyiszovics Liszenko szovjet biológus volt, aki tagadva az öröklődéstan alapelvét, bizonyítottan tartotta a szerzett tulajdonságok örökíthetőségét. Mestere, Ivan Vlagyimirovics Micsurin tanításait követve hirdette, hogy a környezeti hatások képesek megváltoztatni egy növény tulajdonságait, figyelmen kívül hagyva a gének öröklődésének törvényét. E teóriát elfogadva lehetővé vált az éghajlatidegen növények meghonosítása is, ami hatalmas gazdasági eredményekkel kecsegtetett. A Szovjetunió Kommunista Pártja teljes mellszélességgel támogatta Liszenko sokat ígérő kísérleteit.

Hangsúlyozom, hogy addig valamilyen logika mentén, persze általában túlméretezett és túlhajszolt vállalkozások jellemezték Sztálin gazdasági terveit. Az 1940-es évek végétől viszont intézményesült a természet és vele együtt a természettudomány törvényeinek

felülírása. Egyetemeken és szakiskolákban oktatták a liszenkoizmust, s aki ezt nem fogadta el, azt a szokásos sztálini retorziók érték. Rendkívül sokatmondó az alábbi, Micsurintól származó idézet: „az ember felülkerekedhetik, és kell is, hogy felülkerekedjék a természetten [...] nem várhatunk könyöradományt a természettől, feladatunk elvenni tőle azt, amit akarunk”.

A természetátalakítást a Szovjetunió exportálta a megszállt országokba. A liszenkoizmus határokön átívelő tananyagot jelentett a leghűségesebb tanítványoknak, a csatlós országok vezetőinek, így Rákosi Mátyásnak is. A pártfőtitkár 1949 decemberében ki is adta a parancsot az ötéves terv keretében, hogy kezdjék meg a kísérletezést gyapot, ágabúza, kenáf, tea, citrusfélék, gumipitypang és más idegen növények meghonosítása céljából. A gyapottermesztés kiemeltségét jelzi, hogy az ötéves terv utolsó évére 100 ezer holdon való termesztését írták elő, majd ezt 1951-ben 200 ezerre növelték.

Az egyes növények meghonosítási kísérleteit taglaló, bőséges történeti anyagot megmozgató fejezeteket olvasva láthatjuk, hogy egy kivételével minden kezdeményezés kudarcba fulladt. (A rizstermesztés meghonosításával már a '30-as években eredményesen próbálkoztak, a kommunisták csak újabb lendületet adtak az ágazatnak, így ez a kísérlet a mai napig sikeresnek mondható.) Ennek oka részben a szervezés fejtelensége, a rohamtempó és az általános voluntarizmus volt, de legfőképpen mégiscsak az, hogy az éghajlat – a szerzők szavaival élve – még Sztálin parancsára sem változott meg.

A propagandagépezet azonban minden kudarc ellenére óriási sikerekről számolt be a filmhíradókban, a rádióban, előadásokon vagy akár csasztuskák és versek formájában. Aki azonban érintett volt ezekben a kísérletekben, láthatta, hogy az egész program hatalmas ráfizetés. Számokban kifejezve: egy mázsa importált magtalanított gyapot ára 545,5 Ft, amíg ugyanennyi hazai előállítású, rossz minőségű gyapot ára 3730 Ft volt. De nem is kellett érintettnek lenni ahhoz, hogy a kommunista turpisság feltűnjön. A Szabad Nép egyik felhívásában például arról lehetett olvasni, hogy a kutatóintézetek az olvasóktól igyekeznek begyűjteni a szükséges citrommagokat. Aki egy kicsit is belegondolt abba, hogy Magyarországon első osztályú almát, barackot, dinnyét lehet termelni, feltehetette magában a kérdést, hogy minek fáradni a citrommal, amit nem lehet sem meghonosítani, sem hazai, pláne nem exportra termelni.

Az 1953-as politikai és gazdasági irányváltás azonnal beszüntette az összes kudarcba fulladt kísérletet, majd a magyar mezőgazdaság hagyományosan eredményes ágazataihoz tért vissza. A gyapot nyom nélkül eltűnt, a tea, a földimogyoró, a kenáf és a gumipitypang szintén. A selyemkóró azonban jelentős károkat okozott, a mai napig az egyik legagresszívabb özönnövénynek számít. Bár a szovjet mintára átvett mezővédő erdősávok telepítése jelentősen megnövelte az ország erdősültségét, és ahogyan fentebb említettem, a rizstermesztés meghonosítása sikereket hozott, a Sztálin halálával lelepleződött kudarcos kísérletek tömkelege egyértelműsíti a mérleget.

A könyv legfőbb tanulsága, hogy bár veszélyes lehet, ha egy diktatúra a tudományosságot figyelmen kívül hagyva monumentális vállalkozásokba kezd (és mondjuk gránitban akar medret vájni), azonban még veszélyesebb az, ha saját tudományosságot kreál azért, hogy ideológiájának szolgálatába állítsa. Jellemző, hogy az ötvenes évek elején Magyar-

országon az irracionális mezőgazdasági változtatások bizonyos területeken éhínségekhez vezettek. Borvendég Zsuzsanna és Palasik Mária kutatása egy egészen érintetlen kérdés alapos feldolgozásához nyitotta meg az utat. Remélik, hogy ezt követően további munkák is születnek e könyv nyomán. Ennek széleskörű lehetőségéről és témagazdag voltáról árulkodik a könyv végén található 62 oldalnyi jegyzet is.

A Bókay János utca és a Tömő utca kereszteződésében álló sarokház '56-os sérülései